

24. Schewtschenko T. Der Kobsar. Bd. 1. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951. – 540 S.

25. Schewtschenko T. Der Kobsar. Bd. 2. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951. – 464 S.

УДК 82:116.16.1:37(075,8)

Тетяна Даниленко (Армянськ)

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ В РОМАНІ Ю. КОСАЧА «ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ»

У статті висвітлюється історіософський аспект роману Ю. Косача «Володарка Понтиди», що дозволяє простежити особливості творчого підходу письменника до висвітлення історичної теми.

Ключові слова: історіософський аспект, історична проза, історична особистість.

Історія українського народу завжди перебувала в полі зору українських митців слова, зокрема діаспорних. Глибокий і сталий інтерес до минулого – одна з найхарактерніших рис творчості відомого письменника в діаспорі Ю. Косача. Історіософія історичної прози письменника досить часто не збігається з історіографічними твердженнями науковців і не була об'єктом спеціального дослідження, що зумовлює актуальність означеного аспекту на прикладі роману «Володарка Понтиди».

Роман «Володарка Понтиди» дозволяє простежити особливості творчого підходу письменника до висвітлення історичної теми. У творі розповідається про добре відому в історії самозванку на російський престол княжну Єлизавету Тараканову та молодого чернігівського дідича Юрія Рославця. Щиро закохавшись у княжну, юнак супроводжує «володарку Понтиди» в її мандрах по Європі, сам зазнаючи неймовірних пригод.

Життя самозванки не раз служило темою для романістів. Образ цієї цікавої особистості увічнений в численних літературних творах. У 1867 році з'явилися друком російськомовні романи П. Мельникова «Княжна Тараканова и принцесса Владимирская» («Русский Вестник», 1867, № 5, 6 и 8); В. Паніна «Краткая история Елизаветы Алексеевны Таракановой» («Чтения Московского Общества Истории и Древностей России», 1867, № 2); В. Руднева «Инокиня Досифея (Княжна Тараканова)»; 1883 – роман Г. Данилевського «Княжна Тараканова».

Виходило друком безліч книг і у Західній Європі. У них твердилось, що княжна Тараканова – справжня дочка Єлизавети, а, отже, є законною спадкоємницею Петрового трону.

Не менш об'ємним буде перелік і наукових праць, присвячених князні у вітчизняній та зарубіжній історіографіях. Документи, пов'язані з самозванкою, зберігалися і в польських архівах, і секретних фондах російських державних сховищ. Там також лежали і її папери, відібрані при арешті, які вона не знищила.

Образ княжни Тарканової залишається таємницею і легендою для нашого часу. Вельми часто в історичній і художній літературі плутають і змішують дві особи: самозванку, що іменувала себе принцесою Володимирською, дочкою імператриці Єлизавети Петрівни, і принцесу Августу, княжну Тарканову, що таємно перебувала в Іванівському монастирі. Про Єлизавету Тарканову сучасникам практично нічого не було відомо, крім того, що вона видавала себе за дочку імператриці Єлизавети Петрівни і графа Розумовського і оголосила себе внучкою Петра Великого. Справжнього імені авантюристки дослідникам з'ясувати не вдалося. Героїня іменувала себе пані Франк, Шолл, Алі Еметті, княжна Волдомирська з Кавказу, Азовская принцеса, графиня Піннеберг і, нарешті, – цариця Єлизавета. Проте ім'я, з яким авантюристка увійшла в історію, нею самою ніколи не використовувалося. Його героїні приписали дослідники, нібито виходячи з того, що у нащадків справжньої Єлизавети Петрівни і графа Розумовського було прізвище Тарканові. Княжна Тарканова-самозванка, яка привласнила собі це ім'я, була не більш як кокетка і шукачка пригод. Походження її загадкове, багато письменників називали її дочкою празького шинкаря чи нюрнберзького пекаря. Сама вона говорила про своє походження вельми різно. Вирізнялась рідкісною красою і розумом, мала ряд залицяльників, яких доводила до розорення і в'язниці.

На початку 1774 року, під впливом поляків, що оточували князя Радзівілла, прибічника Панської конфедерації, Тарканова оголосила себе дочкою імператриці Єлизавети Петрівни, сестрою Пугачова і претенденткою на російський престол. Для досягнення своєї мети вона відправилася до Венеції, а звідти до Константинополя. Але під час бурі була викинута біля Рагузи, де і прожила до кінця 1774 року, розсилаючи маніфести і листи до султана, Орлову-Чесменському, графові Паніну [3, 39]. У листах вона говорила про своє походження від Єлизавети Петрівни, представляючи навіть вигаданий заповіт імператриці, про життя при матері до дев'ятирічного віку, потім в шаха персидського, про намір за допомогою Пугачова зайняти престол.

У травні 1775 року Тарканова за наказом імператриці Катерини II була заарештована Орловим і доставлена у Петропавловську фортецю, де піддалась тривалому допиту. Померла від сухот 4 грудня 1775 року,

приховавши таємницю свого народження. Перекази про загибель Тараканової під час повені в Санкт-Петербурзі в 1777 році не підтверджуються дослідженнями.

Перша публікація про самозванку (за документами польських архівів) з'явилась у Лейпцигу 1863 року. Це була книга А. Голіцина «О мнимой княжне Таракановой». Того ж 1863 року вийшов твір І. Снегірєва «Новоспасский ставропигиальный монастырь в Москве», де була викладена доля «справжньої Тараканової» душі «романтичної історіографії». Доля «справжньої Тараканової» викладена і Є. Лунінським у книзі «Княжна Тараканова», де читаємо: «В Іванівський жіночий монастир 1785 року була привезена у закритій кареті з опущеними шторами у супроводі кінного ескорту жінка, яку помістили у заздалегідь зведений будиночок поблизу палат ігумені і незабаром постригли під ім'ям Досифеї» [6, 102]. Її походження і життя в монастирі оповіті таємницею. Відомо лише те, що вона в дитинстві була вивезена за кордон, де перебувала до того часу, коли за наказом Катерини II її таємно повернули в Росію і відправили до монастиря [6, 108]. З цим погоджується і Емілія Віленська, яка зазначає, що «була і справжня княжна Тараканова, інша, загадкава жінка, в якій підозрювали дочку Єлизавети Петрівни» [2, 611]. Вона ніколи не претендувала на престол, не мала нічого спільного з «самозванкою» і тихо померла під іменем інокені Досифеї у московському Іванівському монастирі.

У 1987 році Ю. Косач видає свій роман «Володарка Понтиди», у якому поєднав історичні факти існування гіпотетичної самозванки з художнім домислом. Твір Ю. Косача споріднений з романом Г. Данилевського «Княжна Тараканова». Письменник, як і Г. Данилевський, очевидно, опирався на великий популярно-історичний нарис П. Мельникова (Андрія Печерського) «Княжна Тараканова и принцесса Владимирская». Проте не тільки вищезазначені джерела лягли в основу роману Ю. Косача. Перед тим, як починати писати твір, письменник провів серйозну підготовчу роботу. Автор опрацював практично весь історичний матеріал про період правління Катерини II, документальні джерела з архівів про гіпотетичну претендентку на російський престол, спирався на літературу і опубліковані документи, що з'явилися в XVII і у шістдесятих роках XVIII століть. Ю. Косач досконало вивчив не тільки історію княжни Тараканової, але й історію епохи, в яку вона жила і діяла. Для Косача-письменника таємнича і трагедійна постать так званої княжни Дараган-Тараканової була ще й цікава насамперед тим, що це була, мабуть, перша українка-емігрантка, помітна також своїми політичними концепціями, в яких фігурувала й Україна як окрема частина майбутнього імперіального комплексу відродженої Візантії.

Митець історіософськи підійшов до творення постаті княжни. Домислюючи риси її особистості та побуту, письменник спирався на своє глибоке знання зображуваної епохи, почерпнуте не тільки з документів, а й з власних вражень від численних подорожей. Той факт, що не тільки історичні джерела лягли в основу роману Ю. Косача, а й безпосередні враження автора від місць, пов'язаних із життям претендентки на престол, зумовив достовірність й емоційність повісткування. І хоч твір не був позбавлений авторського домислу, проте Косач знайшов пропорції між домислом і справжніми фактами, що сприяли воскресінню минулого.

Письменник у своїй художній версії сумістив історії двох різних жінок, про яких збереглися суперечливі відомості. До сьогодні історики не можуть дати однозначної відповіді на питання, хто була та претендентка: самозванка-авантюристка чи справжня дитина цариці й українського козака, шлюб яких був законним, освяченим церквою, хоч і таємним. Ходили чутки про те, що Єлизавета мала дітей, яких приховувала, відправляючи в маєток Розумовських Дараганівку, за співзвучністю з назвою маєтку, їх прозвали «князями Таракановими» [3, 124]. Ю. Косач осмислив дану тему під впливом «романтичної історіографії» та славнозвісної картини К. Флавицького. У короткій авторській передмові до роману митець так це зазначає: «Вісімнадцяте сторіччя, сторіччя чудесного рококо, просвітителів, енциклопедистів, що підготували велику революцію 1789 року, незрівнянних учених, письменників, полководців, сторіччя, що вивело на кін історії народ, – все це завжди мене дуже цікавило. Через те легко було натрапити в пошуках цікавого сюжету як з вітчизняної, так і з світової історії на постать, що інтригувала вже не одного літератора. Це добре відома самозванка, загадкова «княжна Тараканова», що стала легендою хоча б тільки завдяки зворушливій картині Флавицького» [5, 3].

Однак у романі письменник все ж таки залишив відкритим питання: чи була самозванка насправді дочкою Єлизавети. Ю. Косач історіософськи осмислює дану проблему. З одного боку, устами Івана Афендика автор констатує те, що «княжна Ємет, або як вона себе в Дрездені називала, графиня Пінненберг, насправді звичайнісінька прачка по імені фройляйк Фінк з Вроцлава» [5, 158]. А з іншого боку, головний герой і оповідач Юрій Рославець сліпо вірить у чесність княжни Володимирської. В цілому Ю. Косач дотримувався вже відомих про неї даних, але зображення образу Тараканової і побуту належить його художньому перу і його письменницькому уявленню про цю жінку. Д. Затонський у післямові до нью-йоркського видання роману «Володарка Понтиди» відзначив, що автор був «далеким від будь-якої упередженості, від тен-

денційного бажання за всяку ціну «спростувати» володарку Понтиди, кинути тінь на її походження, поведінку, мету життя» [3, 442]. Головна мета письменника була не в створенні нової версії «історії самозванки», бо «в історії цій більше міфів і легенд, ніж достовірних фактів», а в спробі піднесення духу українців, особливо на еміграції [3, 442]. «Тим-то книга про емігрантів навіть з XVIII сторіччя є книгою живою, актуальною, такою, що зачіпає болючі проблеми сьогодення» [3, 442].

Простеживши за віднайденими в архівах і бібліотеках матеріалами химерний шлях претендентки, його «володарки Понту», як вона себе любила величати, Ю. Косач ще більше зацікавився таємничою принцесою Алі-Емет «як людиною прекрасної і безжурної (на перший погляд) доби рококо саме в її розквіті, у передгроззі великих подій і революцій» [5, 3]. Неможливо було не помітити, що ця жінка була втягнута у велику політичну гру того часу і політичні претензії якої підтримували не тільки польські магнати на чолі з К. Радзівілом, але й ті, хто з побоюванням стежив за успіхами міжнародної політики Катерини II.

На основі вивчених документів письменник зміг дати у романі повну картину побуту та звичаїв, а також важливих подій, прямо не пов'язаних з історією самозванки, таких, наприклад, як час панування Людовика XV, його смерть і коронування Людовика XVI. Дослідники відзначають вдало виписані Косачем характери, з притаманними кожному персонажеві індивідуальними рисами. Автор акцентує увагу на душевній шляхетності головного героя Юрія Рославця, який тяжко страждає від того, що йому доручено сумнівну справу; на хитрості Доманського і Христанека, які в усьому шукають вигоду для себе, і тому готові зрадити княжну в будь-який вигідний для них момент; хитрості і вкрадливості Афендика. У характері самозванки підкреслюється авантюризм і легковажність. Орлова наділено підступністю, моральною ницістю. При цьому письменник намагається зберегти роль стороннього спостерігача, який прагне об'єктивно показати історичні події. Таким показом Ю. Косач прагнув реалізувати цілий ряд своїх історіософських задумів, зокрема і щодо зображення епохи.

Деякі літературознавці вважають, що саме зображення епохи, а не важливий епізод полонення самозванки, перетворює роман «Володарка Понтиди» в значущий історичний твір. У романі відчутні і традиції «химерного роману з народних уст» Олександра Івченка «Козацькому роду нема переводу». Це особливий ліризм, поєднання комічного і трагічного, численні екскурси в українську історію, яскравий національний колорит, соковита яскрава мова оповідача Юрія Рославця [7, 12].

Історіософську виразність твору підсилює те, що оповідь від Юрія Рославця дозволяє авторові вільно, природно, невимушено стилізувати роман під літературу XVIII століття не тільки тому, що тоді романи у більшості були «розповідями» чи «записками» героїв, начебто лише знайденими і виданими справжніми авторами. Письменник вдається до містифікації, видаючи своє повісткування за давній рукопис. Це сприяло тому, що роман постав у формі «діарія», записника, форму якого сучасні критики вважають навіть кращою, ніж традиційний історичний роман. Сам автор намагався зберегти «і титулу і кому» згаданого діарія, дотримуючись по змозі стилю і розповіді того, «хто залишив для нащадків свої записки» [3, 7].

Отже, Ю. Косач у романі «Володарка Понтиди» осмислив поновому історію самозваної княжни Тараканової відповідно до контексту доби. Вибір історичної теми, ставлення до джерельної бази, осмислення минулого художніми засобами роблять роман унікальним щодо історіософської глибини твором. Письменник здійснив історичне «розслідування» долі загадкової самозванки на російській престол. Відповідно до загальної теми історичного жанру, автор ставить і розв'язує у творі конкретну проблему, головна з яких – самовизначення (національне, буттєве) українців в умовах європейського життя та органічність їхньої інтеграції у західну цивілізацію. У романі письменник поряд із висвітленням суспільно-політичної сторони життя епохи намагається ввійти ще й у духовну сферу існування історичної особистості.

1. Агеева В. Між екзотизмом і традицією // Проза про життя інших : Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі. – К. : Факт, 2003. – С.7-15.

2. Виленская Э. Послесловие // Данилевский Г. Беглые в Новороссии. Воля. Княжна Тараканова. – М. : Правда, 1983. – С. 597-613.

3. Затонський Д. Про роман Юрія Косача «Володарка Понтиди» // Косач Ю. Володарка Понтиди (Regina Pontica) : Роман. – Нью-Йорк : Нові обрії, 1987. – С. 436-444.

4. Косач Ю. Володарка Понтиди (Regina Pontica): Роман / Ю.Косач. – Нью-Йорк : Нові обрії, 1987. – 446 с.

5. Косач Ю. Володарка Понтиди / Ю. Косач. – К. : Радянський письменник, 1987. – 261 с.

6. Лунинский Э. Княжна Тараканова / Э. Лунинский. – М., 1991. – 158 с.

7. Чухонцева Н. Дві художні версії одної історичної таємниці (романи «Княжна Тараканова» Г.Данилевського та «Володарка Понтиди» Ю.Косача) / Н. Чухонцева. – Херсон : Вісник Таврійської фундації, Вип.6, 2009. – С. 11-18.

In the article a istoriosofskyi aspect lights up to the novel of Ю. Kosacha «Mistress Pontidi», that allows to trace the features of creative approach of writer to illumination of historical theme.

Key words: *Istoriosofskiy aspect, historical prose, historical personality.*

УДК 811.161.2'371

Олена Кравченко-Дзондза (Дрогобич)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТІВ У ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті проаналізовано концепти в етнокультурному аспекті. Визначено, що трактування лінгвокультурного концепту у творах західноукраїнських письменників відбувається через призму міфопоетичного етнічного уявлення. Встановлено семантичну місткість та психологічний потенціал аналізованих етнокультурних одиниць.

Ключові слова: *концепт, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, міфологія.*

Сучасні лінгвістичні дослідження базуються на антропоцентричному підході, що дозволяє розглядати мову як суспільне явище в системі духовних цінностей етносу, у широкому контексті людського буття – у тісному зв'язку з мисленням та свідомістю людини. Кожна мовна одиниця, зорієнтована на концептуальний простір довкілля, є мовленнєвим виявом того чи іншого його фрагмента. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом. Отже, концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, виражені в слові[1, 418].

Концепти є об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики, спрямованої на дослідження пізнавальних процесів і ролі мови в їх здійсненні, встановлення співвідношень між мовними й концептуальними структурами, пояснення когнітивної діяльності людини в процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, з'ясування принципів категоризації та концептуалізації світу. Становлення когнітивної лінгвістики відбулося в 70-і роки ХХ ст., її фундаторами вважають Т. ван Дейка, Р.Джеккендоффа, М.Джонсона, Дж.Лакоффа, Р.Ленекера, Л.Талмі, Г.Томпсона, Ч.Філлмора, У.Чейфа. В Україні та Росії розробкою тео-